

De betekenis van letters op armenpenningen

Over armenpenningen is weinig geschreven. Dit komt vermoedelijk omdat er voor de komst van de metaaldetector weinig armenpenningen voorhanden waren. Ook zullen armenpenningen weinig verzameld zijn, omdat ze minder tot de verbeelding spreken dan een mooie gouden of zilveren munt. Het ontbreken van teksten op de vroege armenpenningen en het gebrek aan schriftelijke bronnen zal de bekendheid van de armenpenningen ook niet ten goede zijn gekomen. Lood was een min of meer 'waardeloos' materiaal, zodat de penningen veelal omgesmolten zullen zijn voor ander gebruik. Enkele auteurs die wel over deze penningen hebben geschreven zijn onder andere Marie de Man, L.F.M. Minard Van Hoorebeke, Gerard van Loon, G. van Orden en Carolien Voigtmann.

Tot de invoering van de eerste Algemene Armoedewet van 1854 waren er in de Noordelijke Nederlanden geen bindende afspraken, algemeen geldende regels of uniforme verordeningen. De armenzorg was versnipperd, gedecentraliseerd en verzuild georganiseerd en richtte zich op twee hoofdgroepen: die voor vreemdelingen van buiten de stad en die voor de eigen stadsbewoners. Daarbij hadden de grotere steden het recht de armenzorg naar eigen goeddunken in te richten. Armoede werd beschouwd als een 'vaststaand feit', wat door de christenplicht verzacht kon worden. De gilden hadden in veel gevallen een eigen 'verzekeringssysteem' voor hun armen en ook de katholieke parochies en kloosters verstreken van oudsher steun.

Een belangrijke groep vormden de huisarmen. Dit waren niet de zieken of bejaarden die geen inkomsten (meer) hadden (de traditionele armen), maar

mensen die vooral 's winters te weinig inkomsten hadden, omdat er niet voldoende werk was gedurende de wintermaanden. Deze huisarmen werden geholpen door de Heilige Geestgast- of Huiszittenhuizen.

Armenpenningen waren een soort pseudomunten / penningen. Ze worden ten onrechte nogal eens armenloodjes genoemd, al hoeft het materiaal niet per definitie lood te zijn. De meest voorkomende armenpenningen zijn uit Amsterdam, Leiden, Middelburg en Rotterdam. Uit de middeleeuwen stammen onder andere de holpenningen die vooral in het oosten van Nederland in gebruik waren (1457-1572). De holpenning die het meest westelijk is uitgegeven, is gevonden in Eemnes.

In het (zuid)westen van het land was de armenpenning in gebruik als kleingeld voor de minderbedeelden. Armenpenningen werden ook in economisch slechte tijden gebruikt om volksoproer te voorkomen. Dit was onder andere het geval in 1662, toen de

ALEX
KUSSENDRAGER

Brooduitdeling
(detail), Meester van
Alkmaar, 1504

Hoorn, armenpenning met M, z.j.

Amsterdam, broodpenning, 1789

graan- en broodprijzen enorm waren gestegen en door de uitgifte van broodpenningen een brood enkele stuiver(s) goedkoper verkregen kon worden.¹

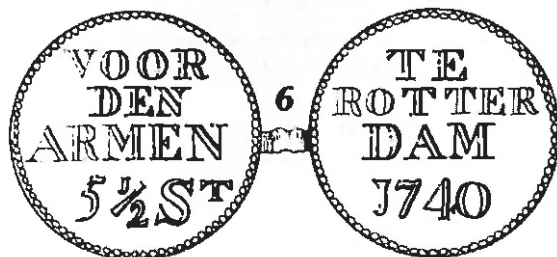
Hoorn als voorbeeld

De samenleving van de stad Hoorn telde in de zeventiende eeuw veel behoeftigen die als aanvulling op hun mager inkomen waren aangewezen op de liefdadigheid van de gemeenschap. Een niet vermogende weduwe met jonge kinderen werd door de lokale overheid, respectievelijk kerkelijke instantie, op beperkte schaal in het levensonderhoud bijgestaan. De stad verstreekte halve- en kwart broden, afhan-

Rotterdam, armenpenning, 2 St

Van Orden Pl. XVIII 6

kelijk van het aantal kinderen. De weduwe Jouke Jans woonde in 1733 met acht kinderen aan 't Watertje in Hoorn. Ze kreeg wekelijks armenpenningen voor vijf halve broden. Dit waren grove roggebroden van 20 pond per stuk. Een half roggebrood woog tien pond en kostte normaal tussen de zes en zeven stuivers. Om die broden te kunnen afrekenen kregen de behoeftigen loden penningen in plaats van courant geld, zodat het geld uitsluitend uitgegeven kon worden aan de eerste levensbehoeften en niet aan andere zaken, zoals drank. Een armenpenning voor brood was dus alleen inwisselbaar bij de plaatselijke bakker. De bakker had een contract met de 'armenzorg'.

Naast broodpenningen bestonden er ook turfpenningen, stropenningen, houtpenningen, gasthuispenningen voor onderdak en soms, onder andere bij feestdagen, wijnpenningen. Naast roggebrood werden er jaarlijks ook grote hoeveelheden turf verstrekt. De turf werd per ton gekocht van de turfschippers. Hoorn had jaarlijks gemiddeld 10 tot 20 turfschippers gecontracteerd. De turf kon tegen inlevering van een turfpenning door de 'thuiswonende armen' bij de turfopslag worden opgehaald. Bovenstaand voorbeeld van de stad Hoorn was voor andere steden niet veel anders.

Op penningen gevonden in Hoorn komt nogal eens de gotische letter 'M' voor. Dat deze letter zou staan voor 'medelijden' zoals nogal eens gesuggereerd wordt lijkt mij niet waarschijnlijk. Naar de in Hoorn aangetroffen armenpenningen is de afgelopen jaren een uitvoerig onderzoek gedaan waarvan de resultaten binnenkort zullen verschijnen.

Amsterdam en Rotterdam

In Amsterdam werden broodloodjes uitgedeeld door de regenten van het Oude- en Nieuwezijds Huiszittenhuis, die goed waren voor een roggebrood van twaalf pond. Op de voorzijde staat het wapen van Amsterdam met soms de kloppen '3 - P' of '6 - P' naast het wapen. De 'P' staat voor pond. Op de

keerzijde staan de letters R B (= roggebrood) en verder 12 $\frac{1}{4}$ / 1789. Deze penningen dateren van 26 juni 1789.²

In enkele gevallen staat er op armenpenningen een waarde aangegeven in stuivers. Op de loodjes van Rotterdam is het gebruiksdoel overduidelijk. Hier staat namelijk voluit geschreven 'VOOR DEN ARMEN 5 $\frac{1}{2}$ ST'.³ Het is onbekend wie de penningen heeft vervaardigd: een plaatselijke smid of een muntmeester?

Van de loodjes voor de Suyderzeese Vuurbakens met het wapen van Amsterdam is wel bekend dat Johannes Enschede voor de jaren 1703 tot 1710 de stempelsnijder is geweest en dat de loodjes zijn geslagen door Coenraet Coenraetsz. Maar hoe dat met de armenpenningen geregeld is geweest is onbekend.

Leiden

Op middeleeuwse penningen staan soms enkele gotische letters of tekens waarvan de betekenis mij onbekend is. Dit geldt ook voor de letters op de armenpenningen van Leiden en Amsterdam. Op mijn verzoek heeft iemand in de Leidse archieven gezocht of daar iets te achterhalen is over de armenpenningen, maar helaas zonder resultaat. Ook museum De Lakenhal heeft hierover geen informatie. Van Leiden zijn mij de volgende armenpenningen bekend: twee vierkante penningen met de letter 'C' en 'I' en vijftien ronde penningen (in diameter variërend van 17 tot 25 mm) met een retrograde gotische r, A, B, C, D en 2.⁴

Van Amsterdam zijn mij de letters A, B en C bekend. Verklaringen voor de letters als 'armen', 'aalmoes', 'brood', 'bedelaar', 'charitas' en 'deken' lijken mij niet erg waarschijnlijk. Ik denk meer in de richting van een bepaalde wijk of gemeenschap. Als voorbeeld noem ik hier Groningen, waar de armenzorg per wijk ('kluft') was geregeld en waar twee diakenen toezicht hielden op de armen en uitkering van geld en brood.⁵

De letter 'P' wordt nogal eens voor 'penning' versleten, maar zal in de meeste gevallen, zoals bij Woerden en Amsterdam

Leiden, armenpenning met C, z.j. (NUMIS 1037167)

Leiden, armenpenning met r, z.j. (NUMIS 1037168)

pond hebben betekend. Andere letterbetekenissen zouden kunnen zijn D voor diaconie, L voor Luthers, W voor wijk en RB voor roggebrood.

Ik hoop dat dit artikel een aanleiding is om meer gegevens over armenpenningen boven tafel te krijgen en misschien duiken er in de archieven ooit nog eens gegevens op die de letters verklaren. Voor aanvullende informatie houd ik mij van harte aanbevolen.

Meer informatie over armenpenningen op www.loodjes.nl

NOTEN

- 1 VAN LOON 1731, 227, 228 en 229.
- 2 *Vervolg op Van Loon* 1869, 401, 402 en plaat LXXV 1789.
- 3 VAN ORDEN 1830, plaat XVII nr. 6.
- 4 Deze penningen zijn opgenomen op de website www.loodjes.nl.
- 5 Albert Buursma *Dese bekommerlijke tijden; Armenzorg, armen en armoede in de stad Groningen 1594-1795* (Groningen, 2009).

LITERATUUR

MARIA DE MAN *Over Zeeuwse loodjes: bijdrage tot de penningkunde van Zeeland* (Middelburg 1892).

MINARD-VAN HOOREBEKE *Noord-Nederlandsche gildenpenningen, presentie-, kerk- & armloodjes van de XVe tot de XVIIIe eeuw* (1878).

GERARD VAN LOON *Beschryving der Nederlandsche Historiepenningen, vierde deel* (1731).

Beschrijving van Nederlandsche Historie-Penningen ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon, tiende stuk (1869).

G. VAN ORDEN *Bijdragen tot de penningkunde (numismatiek) van het Koninkrijk der Nederlanden* (1830).

C.M.P. VOIGTMANN *Tot Nooddrift Des Lyfs, Armenpenningen in de Nederlanden* (Leiden 2000).